

Barend van Heusden, Astrid Rass & Jeroen Tans. (2020). *Cultuur²: Cultuuronderwijs in het VO*. University of Groningen Press. Isbn 978 94 034 2218 3, € 29,95, 127 blz.

CULTUUR IS DE NATUUR VAN DE MENS

Over het belang van een fundament voor cultuuronderwijs

De grote verdienste van Barend van Heusden, hoogleraar Cultuur en Cognitie aan de Rijksuniversiteit van Groningen, is dat hij een theoretisch fundament heeft gelegd onder het begrip cultuur, en in samenwerking met SLO een wetenschappelijk kader heeft geschetst voor de cultuureducatie in primair en voortgezet onderwijs (2010). Van Heusden kan daar aanstekelijk over vertellen (zie <bit.ly/ltm-vanheusden>), maar wie de kern van de theorie over cultuur daarna aan iemand anders wil uitleggen, merkt vaak dat het niet zo eenvoudig is om begrippen als *cultuur*, *cultureel zelfbewustzijn* en *cultuuronderwijs* goed en in samenhang over te brengen.

Het nieuwe boek dat Van Heusden met Astrid Rass en Jeroen Tans schreef over cultuuronderwijs in het voortgezet onderwijs, *Cultuur²*, biedt in elk geval de mogelijkheid eens rustig na te lezen wat cultuur nu eigenlijk is, hoe het is ontstaan, zich heeft ontwikkeld en uit welke samenhangende bouwstenen het bestaat. Het boek is nadrukkelijk geen didactiekboek, en beschrijft niet het wat en hoe van cultuuronderwijs. Het is weliswaar gelardeerd met voorbeelden uit

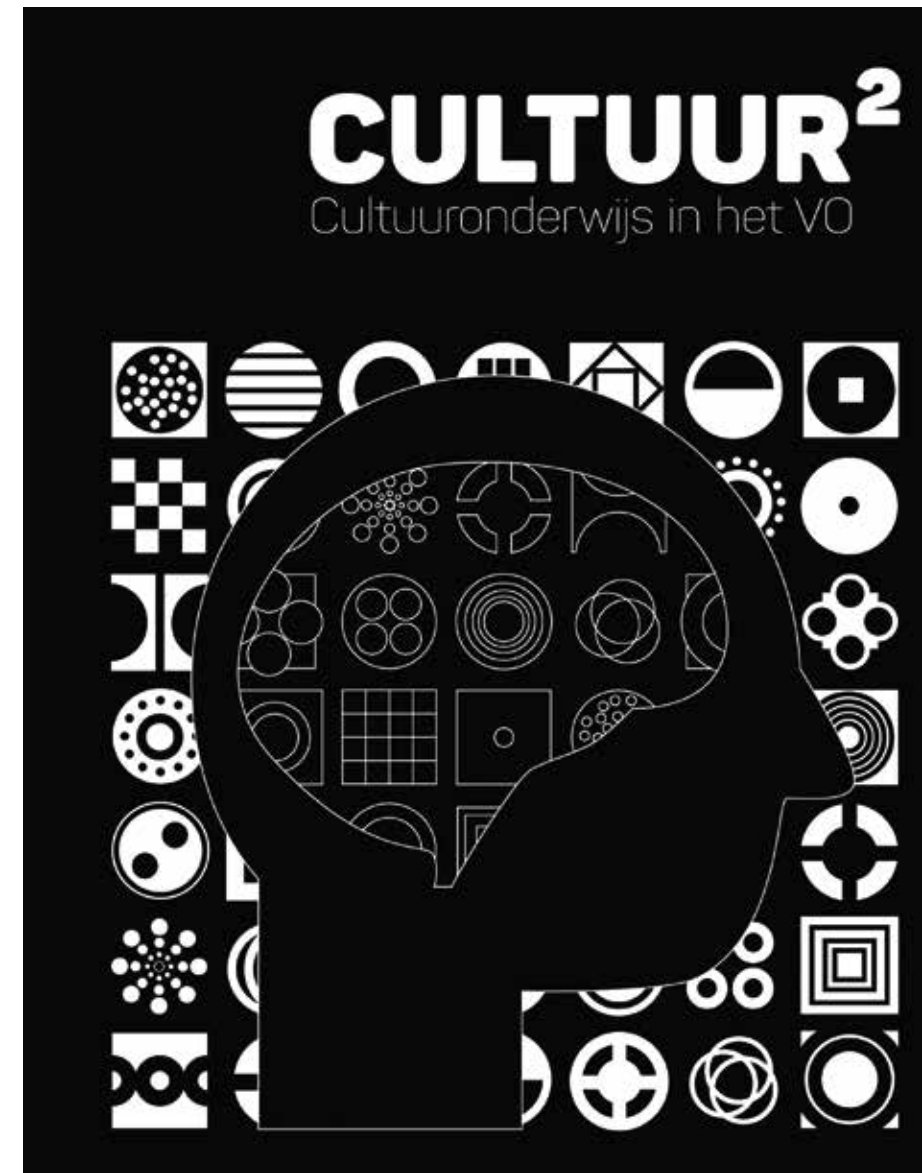
de schoolpraktijk, maar biedt allereerst een theorie over cultuur en cultuureducatie.

Waarneming en geheugen

Meteen maar de hamvraag: wat is cultuur? Het is geen ding, geen object en kent dus ook geen canon van belangrijke culturele objecten, hoewel we in het dagelijkse gebruik het begrip nogal eens zo aanvliegen. Cultuur is een proces, een onvermijdelijk proces zelfs dat zich de hele dag aan ons voordoet, bij alles wat we waarnemen, herkennen en van betekenis voorzien. We kunnen dat alleen door ons geheugen in te zetten: op basis van wat we weten uit eerdere ervaringen kunnen we de werkelijkheid die we in het hier en nu waarnemen ook daadwerkelijk herkennen. Tegelijk zal die waargenomen werkelijkheid telkens net een beetje anders zijn dan alle vorige keren. Daardoor ervaren we een verschil: een verschil tussen ons geheugen en de waargenomen werkelijkheid. Dat verschil kan aangenaam zijn: iets nieuws prikkelt de zinnen! En iets dat we al vaak gezien hebben, verliest soms zijn charme. Het verschil tussen wat we waarnemen en wat

we ons herinneren is echter ook een bron van onzekerheid: een steeds veranderende omgeving dwingt ons te anticiperen, zodat we weten hoe we kunnen reageren. Het is precies op dit snijvlak van waarneming en geheugen dat cultuur in al haar facetten ontstaat.

We hebben in onze lange evolutie verschillende strategieën ontwikkeld om de verschillen tussen de werkelijkheid en onze geheugenbibliotheek te duiden en ermee om te gaan: waarnemen, verbeelden, conceptualiseren en analyseren. Die vier strategieën hangen samen met de media waarin het geheugen kan zijn opgeslagen. Dat is in de vorm van herinneringen in ons lichaam (denk aan ons eenmaal aangeleerde en nauwelijks meer af te leren vermogen om te fietsen), in voorwerpen (zoals verkeersborden, gebouwen), in taal en in grafische vormen. Uiteraard kunnen deze media gecombineerd voorkomen, zoals in een roodgerand driehoekig verkeersbord (voorwerp) met daarop een ! (grafisch teken). Ons geheugen zal ons meteen vertellen dat we te maken hebben met een mogelijk gevaarlijke verkeerssituatie, waarop we kunnen reageren door

bijvoorbeeld het gaspedaal van de auto los te laten.

Deze vier strategieën kunnen we inzetten om betekenis te geven aan het verschil dat ontstaat als we waarnemen, maar ook om te reflecteren op dat verschil. Dit vermogen om te reflecteren op verschillende aspecten van cultuur noemen we *cultureel bewustzijn*, en is de basis van cultuuronderwijs. In cultuuronderwijs leren leerlingen hoe je op cultuur kunt reflecteren en hoe er, door de eeuwen heen, op cultuur gereflecteerd is (p. 40). Met deze grote-stappen-snel-thuis-

samenvatting hebben we helder wat de basis van cultuuronderwijs is: het *reflecteren* op het verschil tussen werkelijkheid en geheugen, vanuit vier opslagplaatsen van het geheugen en met vier strategieën om met het verschil te dealen.

Cultuuronderwijs

Eerder noemde ik cultuur als een onvermijdelijk proces dat zich voortdurend aan ons voordoet. Je zou ook kunnen zeggen: cultuur *is* de natuur van de mens. Alleen al daarom verdient reflectie op cultuur een plek in het onderwijs: om grip te krij-

gen op de wereld en onszelf, om weerbaar te zijn, om na te kunnen denken over eigen en andermans identiteit is het wenselijk om te leren hoe de vier vormen van cultuurbewustzijn werken en hoe we die dragers van het geheugen kunnen hanteren. Cultuuronderwijs biedt leerlingen handvatten in de zoektocht naar wie zij zijn, naar wie *wij* zijn, in een mondiaal perspectief en lijkt daarmee een bijdrage te kunnen leveren aan burgerschap en persoonlijke vorming.

Om aan cultuuronderwijs goed vorm te kunnen geven, stellen Van Heusden et al. voor om steeds drie pijlers in te vullen met de leerling als uitgangspunt: Onderwerp, Vaardigheden en Media. Cultuuronderwijs moet aansluiten bij de cultuur van de leerling, opdat er reflectie op gang kan komen. Dat wil niet zeggen dat docenten geen onderwerpen kunnen kiezen die niet onmiddellijk aansluiten bij de persoonlijke of collectieve herinnering van de leerlingen, maar wel dat bij de behandeling ervan de leerling het startpunt moet zijn.

Ik moest daarbij onwillekeurig denken aan de volgende altijd succesvolle manier om het literair-kunstzinnige concept *Romantiek* te introduceren. Leerlingen schrijven allemaal hun top 3 van romantiek op. Daarna volgt een klassikale inventarisatie op het (digi)bord waarbij leerlingen aanvankelijk niet in de gaten hebben dat in de linkerrij op het bord kenmerken van de Romantiek

als kunststroming kwamen te staan en in de rechter alles wat zij romantisch vinden, maar wat eerder past in de romantische film of de Bouquetreeks dan in een Romantisch gedicht van Slauerhoff of Schiller. Soms verplaatste ik nog wat elementen uit de rechterrij naar links, bijvoorbeeld om duidelijk te maken dat *wijn* best Romantisch is, maar niet bij een intiem dinertje voor twee. Wél als je moederziel alleen wenend en smachtend op je *kledje voor de open haard* een hele fles leegdrinkt, in de wetenschap dat je het object van je liefde nooit zult krijgen. Groot is de hilariteit van leerlingen dat wat zij als het toppunt van romantiek noemen, namelijk met je lief dineren bij kaarslicht en daarna genoeglijk tegen elkaar aan geschurkt een fijne avond tegemoet gaan, totaal niet Romantisch is! En die opwindende verbazing over het verschil maakt ze bereid om eens te gaan kijken hoe die ‘gekke Romantici’ schilderen en schrijven. De Romantiek bleek dan ineens dichterbij de leerlingen te liggen dan op het eerste gezicht leek, want menig puber blijkt bij liefdesverdriet al eens een Romantisch gedicht, rap of een songtekst te hebben geschreven.

Als ik vanuit het kader van Van Heusden naar mijn introductieles Romantiek kijk, zie ik dat ik, vanuit het ervaren van een verschil, de strategieën conceptualiseren en analyseren via de drager taal aan de orde heb gesteld. In het vervolg op die introductie speelt ook waarnemen een rol, in die zin dat ik met leerlingen ook illustraties van Romantische beeldende kunst bekeek, die we vervolgens samen analyseerden. Bij het lezen van historische teksten was er aandacht voor analyse, maar ook voor interpretatie en waardering, ofwel analyse en conceptualisering. Leerlingen blijken bovendien zeer gemotiveerd om in de lessen zelf Romantische teksten,

of parodieën daarop te schrijven: een activiteit die ze helpt betekenis te geven aan zowel de stroming als aan hun eigen bewustzijn in de wereld. Dat zelf schrijven van Romantische teksten had, zeg ik met *Cultuur*² in de hand, nog te weinig vlees op de botten. Ook mijn uitstapje naar moderne Romantische tendensen, als punk, goth, metalbands, horrorfilms, nationalisme, eco-activisme verdienen bij nader inzien een grotere plek, waarbij leerlingen zelf overeenkomsten en verschillen ontrafelen. Juist omdat niet het overdragen van de Romantische canon het doel is, maar het leren reflecteren op de omringende wereld, in dit geval aan de hand van het concept Romantiek.

Handvatten

*Cultuur*² biedt mij dus handvatten om de reflectie op cultuurverschijnselen (waaronder kunstwerken) te verdiepen, en om manieren te vinden om die reflectie niet in een theoretisch vacuüm te laten plaatsvinden, maar binnen het kader van een herkenbare, door leerlingen zelf geleefde culturele werkelijkheid. Het helpt me te ontsnappen aan een dorre literatuurgeschiedenisles, zonder me boeiende teksten uit het verleden ‘af te pakken’. Het laat me daarentegen zien hoe ik leerlingen over standpunten uit andere tijden en culturen kan laten nadenken. Daarmee kan ik ze helpen hun horizon te verbreden en hun denken over hun eigen culturele omgeving stimuleren.

*Cultuur*² geeft geen antwoord op de vraag wat er moet worden onderwezen in cultuurvakken, maar wel op de vraag wat cultuuronderwijs is: het leren reflecteren op cultuur en daarmee het ontwikkelen van een cultureel bewustzijn. Als talen-docenten hebben we daarin een bijzondere verantwoordelijkheid. Reflectie is een vorm van betekenis geven en is per definitie talig: ‘Goed interpreteren betekent de taal beheersen, tot in de fijnste

nuances’ (p. 80). Daarmee ligt er een argument op tafel om het belang van taalonderwijs te onderbouwen, met aandacht voor retorica, poëtica en taalkundige reflectie op de keuze van ‘het juiste woord’. Cultuuronderwijs is feitelijk al onderdeel van het talenonderwijs, want taal is cultuur en tegelijk het instrument waarmee we over cultuur kunnen nadenken. Dat schept nog een verantwoordelijkheid: jongeren denken nog niet genuanceerd, maar vanuit hun persoonlijke referentiekader. Hun te leren analytisch te denken is een belangrijke onderwijstaak die feitelijk het hart van het doeldomein persoonlijke vorming (Biesta, 2012) is. Van Heusden et al. wijzen daarin een weg die leidt naar brede reflectie: niet op het *eigen ik* gericht, maar op de *eigen waarneming* in een door verschillende (sub)culturen gekenmerkte samenleving.

Dat vraagt om doordachte keuzes, gebaseerd op een gefundeerde opvatting over het karakter en het belang van cultuuronderwijs. *Cultuur*² biedt dat fundament; de keuzes mogen scholen en docenten zelfmaken. Want nogmaals: dit handboek biedt een kader en een handvol voorbeelden uit de praktijk, maar geen didactiek en geen overzicht van te behandelen leerstof. Dat laatste zou ook in tegenspraak zijn met alles waarvoor de theorie over cultuur en cultuuronderwijs staat: cultuur verandert en vraagt van ons – en dus van leerlingen – de flexibiliteit te anticiperen op die verandering. Dat lukt beter als we dat proces begrijpen: ‘Dat maakt je weerbaar – zeker als je weet hoe je die mechanismen kunt beïnvloeden’ (p. 111). CR ■

LITERATUUR

- Biesta, G., & Pols, W. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten*. Boom Lemma.
 Heusden, B. P. (2010). *Cultuur in de spiegel: Naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs*. Rijksuniversiteit Groningen.

Vive Trees Aler!

Foto: Berrie de Zeeuw

Afscheid van bestuurslid sectiebestuur Frans

Op 5 september, tijdens de algemene ledenvergadering, nam de sectie Frans van Levende Talen afscheid van Trees Aler. Na maar liefst elf jaar inzet voor het sectiebestuur achtte Trees het moment gekomen om het stokje door te geven aan een collega van de volgende generatie.

Gedurende haar carrière groeide Trees uit tot een icoon van het sectiebestuur Frans. Met haar gedreven persoonlijkheid stond ze aan de wieg van vele succesvolle projecten, bijvoorbeeld de *Prix du jeune lecteur*. Voor dit project en dankzij haar enorme netwerk in zowel Nederland als Frankrijk lukte het Trees verschillende keren om Franse schrijvers van naam naar Nederland te halen. Steeds weer was het haar doel om leerlingen te interesseren voor de actuele Franse literatuur.

Via haar lidmaatschap van de *Table Ronde pour le français* is haar naam onder andere verbonden met *Le français voyage*, een project dat scholen voorziet in ondersteuning door een taalassistent uit een Franstalig land. Een ander wapenfeit van Trees is de steeds populairder wordende Dag van de Franse Taal in november.

Vorig jaar is een nieuwe loot aan de stam van de activiteiten georganiseerd door de sectie Frans toegevoegd: *Le français précoce*. Ook daar dook de naam van Trees op: Séverine Marquilly, een Franse singer-songwriter die vorig jaar in Amsterdam de *invitée spéciale* was, verzocht de organisatie om Trees als bijzondere gast uit te nodigen voor haar optreden: Trees was namelijk haar stagebegeleider geweest.

Daarnaast was Trees vanaf het begin betrokken geweest bij de Visiegroep Frans, later, na de aansluiting van de collega's van Duits, de Visiegroep Buurtalen (zie voor meer info <www.buurtaalonderwijs.nl>).

Het is dus niet vreemd dat Trees met zo'n indrukwekkende lijst activiteiten in beeld kwam van de Franse overheid. Haar benoeming tot *Chevalier dans l'ordre des Palmes Académiques* kwam niet onverwacht en was zeer terecht. Maar dat de Franse regering haar zo hoog achtte dat haar vijf jaar later ook een bevordering tot *Officier* ten deel viel, is

op zijn minst opmerkelijk.

Jeanette Noordermeer, de huidige voorzitter van het sectiebestuur Frans, sprak Trees

op 5 september toe en bedankte haar voor haar niet aflatende inspanningen om het Frans de plek in het onderwijs te geven die het toekomst, voor haar toemolozende inzet om Levende Talen en de sectie Frans daarbinnen sterk te maken en voor alle uren, dagen en misschien wel weken die zij besteed heeft aan haar taken voor het sectiebestuur. Haar woorden werden onderstrept met een luid applaus, een passend cadeau en *bien évidemment* een bos bloemen.

Daags na de vergadering en Trees' afscheid kwamen al snel weer berichten over nieuwe activiteiten, onder meer over de voortzetting van de onderwijsontwikkelingen in het kader van Curriculum.nu. We zullen Trees missen als partner in de bestuursactiviteiten van de sectie Frans, en hopen op haar werk te kunnen voortbouwen en haar activiteiten voor het Frans verder te ontwikkelen. *Vive Trees en vive le français!* ■

Jos Brink